

*Буряк Д. М.,**студентка факультету сходознавства
Київського національного лінгвістичного університету**Лихошерстова М. Ю.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри східної філології
Київського національного лінгвістичного університету*

АРАБСЬКІ ЖЕСТОВІ МОВИ ТА НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В АРАБСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Анотація. У статті обґрунтовано проблему взаємозв'язку арабських жестових мов з арабською стандартною мовою та невербальною комунікацією в арабомовній культурі. Метою дослідження є визначення взаємозв'язку арабських жестових мов з арабською стандартною мовою, її діалектами та мовою жестів, поширеною в арабомовному регіоні. У статті розглянуто зміни, яких зазнають загальноживані арабські жести під час використання носіями арабських жестових мов.

Актуальність обраного питання зумовлена поширеністю жестових мов в арабомовному регіоні, а також відсутністю досліджень щодо зазначених видів невербальної комунікації серед вітчизняних науковців. Питання зосереджене на взаємозв'язку арабської стандартної мови та її діалектів з арабськими жестовими мовами та мовою жестів, а саме – на глибині зазначеного зв'язку, зокрема, у різні історичні періоди. Пошук зв'язку арабських жестових мов із вербальними проявами комунікації покликаний покращити розуміння особливостей використання жестових мов в арабомовному світі та відкриває перспективу для досліджень можливості уніфікування арабських жестових мов із метою покращення рівня міжнародної комунікації та перекладу.

У дослідженні застосовано діахронічний дослідницький метод задля визначення історичного розвитку арабських жестових мов і ступеня їхнього взаємозв'язку з арабською стандартною мовою у різний період; також використано методи порівняльного і зіставного аналізу з метою виявлення і зіставлення спільних і відмінних рис між арабськими жестовими мовами та арабською розмовною мовою.

Результатами дослідження виявлено зв'язок арабських жестових мов з арабською розмовною мовою; виокремлено граматичні відмінності між зазначеними двома проявами комунікації; визначено ступінь використання загальноживаних арабських жестів серед носіїв арабських жестових мов.

Ключові слова: жестові арабські мови, стандартна арабська мова, діалекти арабської мови, невербальна комунікація, мова жестів.

Постановка проблеми. Невербальна комунікація, представлена мімікою, жестами, паузами тощо, є більш поширеною і значно менш вивченою порівняно з вербальними проявами комунікації, уособленими мовами та звуками. Вважається, що такі прояви мови жестів є першопроявом людського спілкування і досі використовуються тоді, коли вербальна комунікація

є неможливою. Такий спосіб зазвичай є доповненням до вербального спілкування (мови), звідки виникає питання можливості подібного супроводження жестами також жестових, невербальних мов. Окремою розглянутою проблемою є питання ступеня взаємозв'язку арабських жестових мов із вербальним оточенням з огляду на історичні умови та з погляду лінгвістичної спорідненості зазначених видів комунікації.

Актуальність розглянутого питання на прикладі саме арабських жестових мов полягає в поширеності в арабомовних країнах вад слуху і, як результат, наявності великої кількості різних жестових арабських мов. Лише деякі з таких мов мають друковані словники, а тому були досліджені більш детально, це такі жестові мови, як йорданська, саудівська тощо. Водночас менші жестові мови, поширені у межах одного селища або навіть сім'ї, не є цілком дослідженими.

Новизна дослідження в межах вітчизняної науки полягає в тому, що це питання не було раніше розглянуто як серед українських дослідників, так і серед європейських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання арабських жестових мов було розглянуто такими вченими, як: американськими науковцями К. Аль-Фіт'яні та К. Падден (в аспекті порівняння різних арабських жестових мов і можливості їхньої уніфікації, зокрема з огляду на політичне та культурне оточення), Б. Гендрікс (її роботи зосереджені на розгляді та вивченні конкретно йорданської жестової мови з лінгвістичного погляду, як окремого представника більш поширених арабських жестових мов) та М. Абдель-Фатта (з погляду загальних рис культурного і політичного оточення носіїв арабських жестових мов, а також у морфологічних аспектах, спільних для більшості арабських жестових мов). Проте окремо питання взаємозв'язку арабських жестових мов із проявами вербальної комунікації, уособленими арабською стандартною мовою та її діалектами, досі не було розглянуте.

Метою статті є визначення взаємозв'язку арабських жестових мов з арабською стандартною мовою. Задля досягнення зазначеної мети необхідне вирішення таких **завдань**: 1) проаналізувати специфіку умов вивчення арабських жестових мов; 2) дослідити граматичну та лексичну бази арабських жестових мов задля порівняння їх з арабською стандартною мовою; 3) порівняти арабські жестові мови з іншими проявами невербальної комунікації в арабській культурі.

Виклад основного матеріалу. Саме регіон Близького Сходу вважається одним із осередків найбільшого поширення

жестових мов у результаті високого коефіцієнта вроджених вад голосових зв'язок і слуху [1, с. 5]. Таке поширення зазначених вад в арабських країнах зумовлене поширеністю ендемічних шлюбів [2, с. 17], які спричиняють значно більший коефіцієнт спадкових вад слуху, порівняно з екзогамічними суспільствами [1, с. 5]. Такий прояв місцевої культури є однією з головних причин поширеності жестових мов у регіоні, оскільки вади слуху можуть бути успадковані дитиною, навіть якщо обидва батьки подібних вад не мають [2, с. 18].

Отже, «... через високий коефіцієнт спадкових вад голосових зв'язок і слуху жестові мови зберігаються в межах однієї сім'ї десятками років, на відміну від інших країн світу, де такі спадкові вади трапляються рідше. Там, де такі вади є наслідком хвороби, шанси глухонімій людині вивчити жестову мову більше залежать від доступу до певних інституцій для глухонімих людей. Водночас на Близькому Сході існування жестових мов не залежить від офіційних інституцій та організацій» [1, с. 4].

Як було вже зазначено, зазвичай жестові мови також не мають нічого спільного з географічними кордонами країн [1, с. 3]. Окрім того, через політичні кордони жестові мови в арабомовному світі є дещо ізольованими одна від одної, тому вони можуть значно відрізнятися одна від одної і мати мінімальний коефіцієнт спільної лексики [2, с. 17].

Вважається, що жестові мови виникли природним шляхом, поряд із розмовними мовами, а не створені штучно однією особою. Отже, жестові мови, зокрема, в арабомовному світі, є незалежними від арабської мови [3, с. 213], проте це твердження не завжди є правильним, як продемонстровано далі в дослідженні.

Жестові арабські мови обмежені базовими частинами мови: іменниками, прикметниками та дієсловами. Прийменники відтворюються за допомогою відношення одного знака до іншого у просторі [3, с. 214]. Посилювальні частки відтворюються за допомогою повтору жесту. Також в арабських жестових мовах присутні синожести, антожести, оможести та складені слова. Синожести (аналог синонімів у розмовній мові) не є типовими для жестових арабських мов, але іноді трапляються. Наприклад, є декілька варіантів жесту для слова «дівчинка» та «багатий». Антожести відрізняються від антонімів, де і звучання, і значення є різними, тим, що такі жести відрізняються лише рухом, а не формою жесту. Наприклад, слова «ранок» і «вечір» виконуються ідентичними жестами, лише у різному напрямку. Оможести трапляються досить часто і зрозумілими є з контексту. Складені слова також використовуються досить часто. Наприклад, слово «дантист» може позначатися поєднанням двох жестів: «лікар» і «зуби» [3, с. 216].

Арабські жестові мови мають дві дактильні абетки [4, с. 14]. Одна така абетка використовується для латинського алфавіту та формується на основі американської жестової мови, друга дактильна абетка використовується для арабської мови і формується на основі письмової форми літер, як зображено на рисунку 1.

Така абетка витісняє більш давню систему відображення звуків арабської мови і зазвичай використовується для того, аби позначити імена або незнайомі слова, і не є постійною частиною арабських жестових мов [4, с. 15]. Окрім того, історично вважається, що така абетка була створена для людей, які набули

Рис. 1. Дактильна абетка арабської мови

вад слуху з віком, або для людей, які подібних вад не мають. Можливо, дактильні арабські абетки були, перш за все, створені і набули найбільшого вжитку саме серед населення без вад слуху з метою використання їх для секретності, кодової комунікації або з метою полегшення розмови у шумних місцях, таких як базари [5, с. 188].

У різних арабських країнах така дактильна абетка використовується лише з невеликою різницею у відображенні. Загальна риса – це відображення літер правою рукою [5, с. 186]. Для відображення літери «б» піднімається один палець, оскільки ця буква має одну крапку, для літери «т» піднімається два пальці і для літери «ث», відповідно, три пальці [4, с. 15]. Літери «ع» та «غ» відображаються через верхню частину або нижній «хвіст» літери. Знаки для «ط», «ص», «ض» відображають форму овалу [5, с. 187]. Літери «ر» та «د» повторюють форму письмової літери через розміщення пальців у просторі. У випадку з літерами «س» та «ش» або «ع» та «غ» очевидним стає, що позначення крапок від первісного символу без крапок здійснюється через розчепірювання пальців. Усе зазначене підтверджує, що дактильна абетка арабської мови – це спосіб відображення саме письмової арабської мови, представленої алфавітом.

Однією з найдавніших пам'яток щодо арабської дактильної абетки вважається щоденник, знайдений в Алеппо, що датується приблизно 1590 роком, написаний Камаль ад-Діном. Щоденник вміщує опис літер дактильної сирійської абетки часів Османської імперії [5, с. 181]. Деякі сторінки щоденника втрачено, тому не всі літери є наявними для перегляду, а лише дев'ятнадцять із них, від «ز» до «ي», включно з «لا». Щодо наявних літер, то щоденник називає кожну з літер і детально описує спосіб її відображення дактильною абеткою [5, с. 181].

Наприклад:
[5, с. 183] «تفرق بين سائر الأتامل الذين هم إشارة الرا مع طى الإبهام تحت: السين»
Переклад: «Сін: випрями усі пальці, як робив зі знаком «ра», але із затиснутим великим пальцем під ними».

[5, с. 183] «وضع بطن الإبهام على بطن السبابة: الصاد»
Переклад: «Сад: приклади кінчик великого пальця до кінчика вказівного пальця».

Інший взаємозв'язок арабських жестових мов із арабським письмом полягає у відображенні жеста цифр. Тоді як більшість європейських жестових мов позначали цифри тими ж знаками, що і літери алфавіту, у тому ж порядку (жест для літери «А» міг бути ідентичним жесту для цифри «1», жест для літери «В» – цифрі «2» тощо), арабські жестові мови довгий час дотримувались цифрової системи «الجدد». Наприклад, літера «ص», що є чотирнадцятою літерою арабського алфавіту, не відповідає знаку «14» [5, с. 185], а натомість відповідає знаку «90».

Грамматика всіх жестових мов вважається більш прагматичною, на відміну від розмовних мов, оскільки здебільшого на початку речення завжди йде найголовніший предмет розмови. Арабська стандартна мова є досить гнучкою з погляду побудови речення, тому вивчення базової граматики жестової мови в арабського мовця викликати менше труднощів.

Окрім того, спільним для жестових арабських мов і відмінним від стандартної мови та діалектів є відсутність узгодження однини, двоїни та множини. Час також несе суто прагматичний характер і висвітлюється на початку розмови і згадується знову лише в тому разі, коли потрібно його змінити. Заперечення може утворюватися декількома способами. Воно може виражатися як

звичайним жестом (підняті брови, наприклад), так і окремою часткою «ні». Наголос утворюється через повтор знаку, його подовження або за допомогою міміки [3, с. 216–218].

Числівники у йорданській жестовій мові мають той самий порядок слів, що і в йорданському діалекті та у стандартній арабській мові. В арабській мові спочатку йдуть одиниці, потім – десятки. Так само складаються числівники і в йорданській жестовій мові [4, с. 16]. Різниця у відображенні числівників, утім, присутня і пояснюється тим, що граматично не завжди можливо дотримуватися арабської розмовної чи стандартної мови. Наприклад, числівник «двадцять» «عشرون» в арабській мові формується від кореня «десять» «عشر» з додаванням відповідного суфікса, а в йорданській жестовій мові він утворюється за допомогою жесту на позначення «два» [4, с. 50]. Хоча в деяких випадках в арабських жестових мовах жести на позначення десятків утворюються від кореня «десять» (рис. 2).

Також інколи жестові арабські мови не мають роду. Наприклад, «брат» та «сестра» у йорданській жестовій мові є одним словом і відрізняються тільки за допомогою додавання окремого жесту на позначення «дівчина» або «хлопець» [4, с. 51] (рис. 3).

Щодо займенників, то арабська мова – одна з небагатьох мов, що вирізняє двоїну, тому, наприклад, звертання «ви», «вони» мають різні форми для двох осіб «هما», «أنتما» або багатьох «هن», «هم», «أنتم», «أنتم». Жестові арабські мови мають можливість вказувати на більшу кількість об'єктів. Особові займенники позначаються через вказування на конкретну особу або осіб, якщо вони присутні, або асоціюючи певну особу чи осіб з уявним простором. Окрім того, жестові мови мають можливість вказати точну кількість, як «двоє з нас», «троє з нас» тощо. У разі, якщо людина не хоче називати конкретну кількість об'єктів або ця кількість перевищує п'ять, то додається жест рукою в сторону [4, с. 48].

Ще одна відмінність полягає в позначенні кольорів. Якщо в арабській стандартній мові більшість основних кольорів мають однакову структуру, оскільки утворюються за певною формою жіночого або чоловічого роду, то в жестових арабських мовах кольори мають той самий вигляд, що і певний асоціативний із кольором предмет. Наприклад, у йорданській жестовій мові слова «зелений» та «дерево» мають однаковий вигляд, так само як слова «жовтий» і «лимон» [4, с. 50].

Проте іноді арабські жестові мови тісно переплітаються з розмовною арабською мовою. З погляду морфології спільною рисою є, наприклад, вплив кореня слова і довоти голосних звуків на значення слова в арабській мові. Зокрема, маючи корінь, що складається суто з приголосних «كتب», слово набуває значення вже за додавання певних голосних звуків «كُتِبَ» «він писав» і змінює своє значення під час подовження цих звуків «كَاتَبَ» «він переписувався». Арабські жестові мови мають подібну метаморфозу, що досягається за допомогою подовження часу виконання жесту, часткової зміни його форми або часткової зміни місцезнаходження руки щодо тіла. Наприклад, жест на позначення «бути хворим» виконується за допомогою руки, яка торкається лоба. Якщо зазначена рука зробить круговий рух із вихідної позиції до лоба, таким способом подовжуючи жест, то цей жест набуде значення «бути хворим довгий час» [4, с. 47] (рис. 4).

Рис. 2. Жести на позначення цифр «10» та «20»

Рис. 3. Жести на позначення «брат» та «сестра»

Рис. 4. «Хворіти» і «хворіти довгий час» йорданською жестовою мовою

Проте такі випадки скоріше є винятками, аніж загальним правилом. Окрім того, слід підкреслити, що в арабській мові корені слова представлено приголосними, що не несуть значення як повноцінне слово без голосних. Водночас, як у жестових мовах, будь-який жест несе в собі певне значення і є повноцінним сформованим жестовим словом [4, с. 48].

Наступне питання, розглянуте у статті, полягає у взаємозв'язку жестових мов із поширеною в арабомовному регіоні мовою жестів. Питання полягає в широті використання мови жестів у користувачів жестової арабської мови, зміні значень звичайних жестів і використанні їх населенням із зазначеними вадами серед різних арабських жестових мов.

Лері Самовар і Річард Портер зазначають, що нараховується щонайменше 247 окремих жестів, що використовуються арабами нарівні з мовою [6, с. 364]. Дійсно, деякі жести і в арабських мовців, і в арабських жестових мовах використовуються з однаковим значенням і з лише невеликою зміною самого жесту. Наприклад, жест, щоб покликати когось, виконується так, що людина випрямляє праву руку перед собою, долонею вниз, і декілька разів рухає пальцями у напрямку до себе. Таким же способом цей жест виконується, наприклад, у кувейтській жестовій мові з тим самим значенням. Водночас деякі жести, такі як, наприклад, на позначення здивування, відрізняються.

Деякі жести набули в жестових арабських мовах поглибленого значення. Наприклад, задія жести на позначення питання мовець тримає руку перед собою, долонею донизу і різко перевертає її долонею вгору. В арабських жестових мовах такий жест набуває більш специфічного значення, і позначає конкретні запитальні слова, такі як «чому» або «як».

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що арабські жестові мови різняться між собою, проте мають досить помітний взаємозв'язок із розмовною мовою. У деяких випадках такий зв'язок пов'язаний зі знанням арабської мови, у деяких – із відсутністю подібних знань внаслідок складних умов для навчання глухонімих дітей упродовж багатьох років. Інший зазначений наслідок – наявність декількох «регіональних» жестових арабських мов, що належать до певної країни, а також безмежної кількості «місцевих» жестових арабських мов, прив'язаних до конкретного селища, містечка, тощо.

Взаємозв'язок арабських жестових мов із мовою жестів є більш щільним. Виявлено, що мовці жестових мов користуються тими ж жєстами, що і населення без вад слуху. Різниця полягає в деяких жєстах, що в жестових мовах набули більш конкретного, вужчого значення.

За наявності такої великої кількості різних жестових мов, поширених у регіоні, виникають певні труднощі під час перекладу на жестові мови. Саме тому була спроба створити універсальну жестову арабську мову, за аналогією з арабською стандартною мовою, яка, попри різність діалектів, є зрозумілою будь-якому арабському мовцю. Така мова була трансльована під час випусків новин каналу Аль-Джазіра і базувалась на йорданській жестовій мові, з додаванням елементів інших арабських жестових мов. Утім, ця спроба не була вдалою [1].

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні історичного розвитку арабських жестових мов, їхнього впливу на інші жестові мови та труднощів перекладу. Останній напрям має вплив не тільки освітній, але і технологічний з погляду неможливості створення універсального програмного забезпечення для перекладу з арабської розмовної мови на арабські жестові мови і навпаки.

Література:

1. Al-Fityani K., Padden, C. Sign Language geography in the Arab world. In D. Brentari (ed.), *Sign languages*. New York : Cambridge University Press, n.d. 41 p.
2. Padden C.A. Sign Language Geography. San Diego : University of California, n.d. 31 p.

3. Abdel-Fattah M.A. Arabic Sign Language: A Perspective. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*. 2005. P. 212–221.
4. Hendriks H.B. Jordanian Sign Language: Aspects of Grammar from a Cross-Linguistic Perspective. PhD diss., University of Amsterdam, 2008. 267 p.
5. Richardson K. New Evidence for Early Modern Ottoman Arabic and Turkish Sign Systems. *Sign Language Studies*. Gallaudet University Press, 2017. P. 172–192.
6. Feghali E. Arab cultural communication patterns. *International Journal of Intercultural Relations*. 1997. P. 345–378.

Buriak D., Lykshosherstova M. Arabic sign languages and non-verbal communication within Arabic culture

Summary. The article represents a specificity of connection between Arabic Sign Languages (ARSLs) and Modern Standard Arabic (MSA) and non-verbal communication in Arabic culture. The aim of this research is to determine connection between ARSLs, MSA, Arabic Dialects and cultural gestures prevailed at the Arab World. The study also offers the demonstration of changes within the cultural gestures during their use by the deaf population.

The subject remains relevant because of the wide spread of the ARSLs in the Arabic World as well as lack of the native research of the mentioned ways of communication. This paper will focus on the interconnection between MSA, Arabic dialects and ARSLs and common Arabic gestures. The key question indicates the depth of such an interconnection especially through the different periods of history. The aim of the research mentioned above is to improve understanding of the Sign Languages use peculiarities in the Arab World. The prospects of the paper are to research the probability of the ARSLs unification with the aim to improve the level of the international communication.

The methodological approach taken in the study is based on historical analysis for the purpose of defining a historical development of ARSLs and its connection to the MSA throughout the different time periods; another method that has been approached is comparative analysis for defining and comparing common and non-common features between ARSLs and MSA.

The results of the study present a connection between ARSLs and MSA and highlight grammatical differences between two mentioned ways of communication. It also defines an extent of use of common Arabic cultural gestures by the deaf population.

Key words: Arabic Sign Languages, Modern Standard Arabic, Arabic dialects, non-verbal communication, gestures.